

УДК 159.9:32

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.34>**М. Ю. Сидоркіна**кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У РОЗРІЗІ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ

Психологічні складники громадянської компетентності, зокрема орієнтація на сприяння спільному благу, почуття співпричетності, орієнтація на співробітництво, здатність до конструктивної взаємодії, громадянська відповідальність, розглянуто крізь призму концепції соціального інтересу. Визначено основні групи компетенцій у структурі громадянської компетентності, серед яких – когнітивні компетенції, етичні компетенції і ціннісний вибір (мотиваційно-ціннісний аспект громадянської компетентності), соціальні компетенції (здатність до взаємодії зі спіранням на принципи демократичного права), рефлексивні компетенції. Уточнено перелік індикаторів соціального інтересу, запропонований Г. Каплан. Визначено індикатори когнітивного, емоційно-регулятивного, комунікативно-поведінкового, мотиваційно-ціннісного компонентів соціального інтересу. Зазначено, що соціальний інтерес певною мірою впливає на світоглядну орієнтацію людини та визначає схильність до обрання стратегії громадянської взаємодії, а також структурування картини світу людини, позиціонування суб'єктом себе у ній. Представлено результати аналізу декількох емпіричних досліджень різних аспектів громадянської компетентності крізь призму концепції соціального інтересу. Підлітки та молодь, у яких більше розвинені такі прояви соціального інтересу, як здатність до співпереживання іншим, навички емоційної саморегуляції, просоціальні моральні міркування, більш схильні до громадянського залучення, а також вище оцінюють власні громадянські навички, що є ознакою більш високого рівня самоефективності та є передумовою розвитку громадянської компетентності. Проаналізовано типи комунікативних практик, виокремлених С. Позняк, в аспекті прояву соціального інтересу. Партиципативні комунікативні практики визначено як такі, які відповідають розвиненому соціальному інтересу. Розвиток соціального інтересу визначено одним із чинників формування мотивації громадянської відповідальності та суб'єктності. Окреслено перспективи сприяння розвитку соціального інтересу молоді в контексті громадянської освіти.

Ключові слова: громадянська компетентність, соціальний інтерес, співпричетність, практики, громадянська взаємодія, відповідальність.

Постановка проблеми. Розвиток демократичного суспільства значною мірою залежить від громадянської компетентності його членів. Важливим у цьому контексті постає не лише політико-правова обізнаність громадян, а й їхня готовність і здатність до ефективної громадянської взаємодії, що передбачає наявність почуття відповідальності, вміння визначати пріоритети, реалістичні цілі та обирати ефективні та конструктивні стратегії для їх досягнення, здатність до співробітництва з метою вирішення актуальних проблем. Вивчення психологічних чинників, які зумовлюють розвиток громадянської компетентності молоді, є важливим завданням сучасної вітчизняної психологічної науки.

Услід за Г. Мюнклером ми визначаємо **громадянську компетентність** як сукупність якостей і кваліфікаційних характеристик, які зумовлюють партиципативну здатність і партиципативну готовність, інтерес до примноження не лише особистих, а й спільних надбань, тобто орієнтацію на суспільне благо або

почуття солідарності, що свідчить про готовність до вчинків, дій, зусиль, для яких не передбачається матеріальної компенсації або ж вона є незначною [14]. В. Тимофієв у структурі громадянських компетенцій виокремлює такі важливі складники: здатність налагоджувати ефективну взаємодію, ефективно діяти під час командної роботи, здатність виконувати лідерські функції [8, с. 273]. Цю підгрупу компетенцій відносимо до групи **соціальних компетенцій** (які загалом визначають здатність громадян вирішувати актуальні суспільно-політичні питання шляхом громадянської взаємодії зі спіранням на принципи демократичного права). Окрім цієї групи компетенцій у структурі громадянської компетентності, вслід за Ф. Одіже (див. [6, с. 41]) виокремлюємо **когнітивні компетенції** (правову та політичну освіченість громадян), **етичні компетенції** (мотиваційно-ціннісні засади взаємовідносин громадянина з іншими людьми), а також додаємо групу **рефлексивних компетенцій** (здатність критично осмислювати та аналізувати інформацію суспіль-

но-політичного характеру та результати власного громадянського залучення). Здатність поставити себе на місце іншого, подивитися на світ його очима визначає, на думку Р. Даля, розвиток співпричетності, що є передумовою розвитку громадянських чеснот [2].

З метою вивчення детермінант розвитку психологічних складників громадянської компетентності (орієнтації на сприяння спільному благу, почуття співпричетності, орієнтації на співробітництво, здатності до конструктивної взаємодії, а частково – і громадянської відповідальності) доцільним видається звернення до концепції соціального інтересу.

Мета статті – представлення результатів аналізу декількох емпіричних досліджень різних аспектів громадянської компетентності крізь призму концепції соціального інтересу.

Виклад основного матеріалу. Автором концепції «**соціального інтересу**» («*gemeinschaftsgefühl*») є австрійський психолог А. Адлер. Він уважав, що головною спонукальною силою, яка визначає поведінку людини, є почуття спільності з іншими (яке є основою соціального інтересу) [1]. У широкому розумінні соціальний інтерес визначається як «сприяння добробуту людства». Це вміння цінувати речі поза межами себе та розуміти потреби та переживання інших завдяки отождоженню з ними [15, с. 2048]. Протилежністю соціального інтересу є егоїстична, суто прагматична мотивація, прагнення використовувати інших для досягнення особистих цілей. Не досить розвинений соціальний інтерес є еквівалентом орієнтації на марну життєдіяльність [1]. Один із послідовників А. Адлера Г. Мозак зазначив, що соціальний інтерес передбачає готовність брати відповідальність за себе та інших [13, с. 312]. А. Адлер уважав, що значною мірою соціальний інтерес і стиль життя формуються до п'яти років. При цьому є низка досліджень, в яких доведена можливість цілеспрямованого розвитку соціального інтересу в більш пізньому віці (наприклад, у студентів психологів [3; 9], в ув'язнених в умовах виправних закладів [10, с. 92–97]). Усі дослідження феномена «соціального інтересу» у психології побудовані на засадах теорії А. Адлера. Вивчаючи можливості цілеспрямованого формування соціального інтересу, науковці розширюють методологічний апарат своїх досліджень, поєднуючи методологічні засади теорії А. Адлера з іншими методологіями, зокрема з методологією суб'єктно-діяльничого і компетентнісного підходів (як, наприклад, у [3; 9]). Вдалим видається запропоноване Т. Дубовіцькою та Г. Тулітбаєвою визначення **соціального інтересу** як форми спрямованості особистості, як її життєвої установки, яка зумовлює готовність і бажання людини до конструктивної і продук-

тивної взаємодії з іншими людьми на їхнє благо і всього суспільства [3].

Услід за Г. Тулітбаєвою виокремлюємо у структурі соціального інтересу такі компоненти: когнітивний, емоційно-регулятивний, комунікативно-поведінковий, мотиваційно-ціннісний [9]. У нашому дослідженні ми як робочий варіант *індикаторів соціального інтересу* пропонуємо *модифікацію переліку, запропонованого Г. Каплан* [11, с. 82–85]. Розглянемо виокремлені індикатори у співвіднесенні зі складниками соціального інтересу. Беручи за основу визначення складників соціального інтересу, запропоновані Г. Тулітбаєвою, ми дещо уточнюємо їхній зміст. **Когнітивний компонент соціального інтересу** включає оціночне ставлення людини до життя та уявлення щодо власної ролі у розвитку суспільства, зумовлює соціально-перцептивну установку особистості щодо інших людей. Його *індикатори*: усвідомлення, що *власні суспільні права і обов'язки рівні правам та обов'язкам інших людей*; переконання у можливості *досягнення особистих цілей, сприяючи при цьому суспільному благу*; переконання, що *розвиток суспільства залежить від здатності його членів навчитися гармонійно співіснувати*; переконання, що *слід ставитись до інших так, як хочеш щоб вони ставились до тебе*; переконання в тому, що *важливо сприяти розвитку суспільства*; впевненість, що *в кожній людині є щось хороше*; усвідомлення себе *частиною всього людства*; *позитивна оцінка перспектив*, зумовлена переконанням, що *світ можна зробити кращим місцем для життя*. **Емоційно-регулятивний компонент** відповідає за здатність людини ідентифікуватися з іншими людьми, відчувати спільність із ними, розділяти їхні почуття, здатність до співчуття, саморегуляції свого емоційного стану. Його індикаторами є такі: *відчуття належності*; *відчуття легкості і комфорту під час взаємодії з іншими людьми*; *відчуття спільності* (відчуття, що тебе багато що об'єднує з іншими людьми і ти багато в чому схожий на них); вміння *регулювати власний емоційний стан*; вміння *обирати конструктивні (здорові) стратегії вираження емоцій і почуттів*; *емпатія*. **Комунікативно-поведінковий компонент** включає комунікативні навички, вміння будувати стосунки, що базуються на довірі; турботу про інших, що проявляється у ставленні та активності, спрямованій на покращення благоденства інших, асертивність. Його індикатори: *щедрість*; *участь у спільній діяльності*; *повага до інших людей*; *співробітництво*; готовність іти на *компроміс*; готовність і вміння *підбадьорювати інших, надавати підтримку, допомагати*; *асертивність*. **Мотиваційно-ціннісний** компонент включає усвідомлення і прийняття *цінності позитивних стосунків*, а також мотивацію відповідальності.

Його індикатори: актуальність для людини таких цінностей, як: *взаємоповага, турбота, дружба, співробітництво, відповідальність*.

Проаналізуємо результати декількох досліджень різних аспектів громадянської компетентності та громадянського залучення та розглянемо їх результати крізь призму концепції соціального інтересу. Зауважимо, що дослідники, які проводили ці дослідження не спиралися на методологію теорії А. Адлера, проте аналіз їхніх здобутків у світлі концепції соціального інтересу створює можливості для глибшого розуміння чинників розвитку громадянської компетентності та відкриває перспективи окреслення доцільних векторів вдосконалення системи громадянської освіти.

У дослідженні американських учених [12], вибірка якого становила 2467 осіб віком 12–20 років, було виявлено, що: ті, в кого *більше розвинена емпатія*, схильні до більшої соціальної відповідальності, більш схильні надавати неформальну допомогу, у них краще розвинені громадянські навички, вони більш схильні до природоохоронної поведінки, волонтерства та мають більш виражені наміри голосувати. Ті, хто *вміють краще регулювати власні емоції*, більш схильні надавати неформальну допомогу, більш високо оцінюють розвиток власних громадянських навичок і більш схильні до природоохоронної поведінки. Рівень розвитку *просоціальних моральних міркувань* пов'язаний із більшою соціальною відповідальністю, схильністю надавати неформальну допомогу та кращим розвитком громадянських навичок (там само). Отже, підлітки та молодь, у яких більше розвинені здатність до співпереживання іншим, навички емоційної саморегуляції, просоціальні моральні міркування, які є проявами соціального інтересу, більш схильні залучатися до численних різновидів потенційної громадянської поведінки, а також вище оцінюють власні громадянські навички, що є ознакою більш високого рівня самоефективності та є передумовою розвитку громадянської компетентності. Очікуємо, що громадянська компетентність підлітків, які схильні долучатися до громадянської взаємодії, є вищою (ознакою чого є й більш висока оцінка респондентами власних громадянських навичок). Інакше кажучи, таке залучення мало би ситуативний характер. Крім того, саме по собі громадянське залучення сприяє розвитку громадянської компетентності молоді завдяки можливості вдосконалювати власні компетенції в процесі громадянської взаємодії.

Соціальний інтерес впливає на світоглядну орієнтацію людини та певною мірою визначає схильність до обрання тих чи інших стратегій громадянської взаємодії, а також структурування картини світу людини (і, відповідно, структурування політичної картини світу), позиціонування суб'єк-

том себе у ній, тобто є одним із чинників процесу громадянської самоідентифікації. Соціальний інтерес проявлятиметься і в схильності молоді до тих чи інших комунікативних практик. С. Позняк запропоновано типологію комунікативних практик соціальної взаємодії, яка становить інтерес із погляду проявів соціальних аспектів громадянської компетентності [5]. Типологія описує чотири типи практик: партиципативні, деліберативні, практики уникнення та практики відсторонення. Аналізуючи виокремлені С. Позняк типи комунікативних практик із погляду прояву соціального інтересу (з огляду на його індикатори, зазначені вище), доходимо висновку, що у разі розвиненого соціального інтересу в суб'єкта громадянської взаємодії можна прогнозувати його схильність до **партиципативних** практик. Серед особливостей цього типу практик такі: активне залучення в комунікацію, яке ґрунтується на високому рівні довіри та взаємності суб'єктів комунікації, об'єднаних спільними інтересами та цілями і пошуком можливостей їх реалізації; високий рівень ідентифікації з групою, позитивна ідентичність; учасники комунікації поділяють «правила гри», беруть участь у розвитку та зміні чинних правил (у разі необхідності), поділяють відповідальність за їх дотримання. Нижчий рівень соціального інтересу спостерігатиметься, на нашу думку, у комунікантів, схильних до обрання деліберативних практик і практик уникнення. Особливістю **деліберативних** практик є нижча активність залучення у взаємодію, нижчий рівень відповідальності учасників взаємодії за дотримання правил взаємодії. Комунікативні практики **уникнення** проявляються в уникненні обміну думками зі спірних питань і неналаштованості на зближення позицій щодо проблем, які актуалізують суперечності між суб'єктами комунікації і можуть спричинити конфлікт та порушення правил взаємодії. Можна очікувати, що в разі дуже низького рівня розвитку соціального інтересу буде наявна схильність до обрання комунікативних практики **відсторонення/очікування**. Серед особливостей комунікантів, які «обирають» цей тип практик – їхня схильність відсторонятися від взаємодії; неналаштованість на співпрацю і досягнення згоди, що зумовлюється відсутністю уявлень про спільні інтереси й спільну мету, а також відсутністю бачення ними можливостей для обговорення та зближення позицій; формальне підпорядкування правилам, при цьому нігілістичне або протестне ставлення до них, небажання долучатися до їхнього розвитку та вдосконалення; втрата суб'єктності у громадянській взаємодії, що проявляється в очікуванні змін унаслідок зовнішнього впливу, зміни поколінь, «переміни часів» тощо (там само). Доцільним видається розроблення стратегій розвитку соціального інтересу в системі громадянської освіти, адже

це сприятиме утвердженню партиципативних практик, а відповідно, і розвитку громадянського суспільства в Україні.

За даними дослідження комунікативного потенціалу розвитку громадянської компетентності молоді, проведеного І. Жадан, наскрізною у всіх комунікативних практиках молоді є **тема власного інтересу (вигоди) від громадянської ідентифікації** [4]. Понад половина тих, хто вибудовує свою ідентичність з уявлення про громадянську активність як ознаку зрілості особистості, **відповідальність за те, що відбувається в державі, покладаються виключно на владу**, а переважна більшість (близько 80%) бачать свою роль у тому, щоб **контролювати** владу. Як зазначає І. Жадан, наявний «... **брак готовності до співробітництва на засадах довіри, а отже – і компетентної громадянської поведінки**» молоді [4]. Звернемося детальніше до теми «власної вигоди» в суспільно-політичній взаємодії молоді. За результатами наших попередніх досліджень [7, с. 197–240], чим більше молода людина вмотивована у своїй політичній взаємодії мотивацією особистої вигоди та безпеки, тим менше вона схильна до співробітництва з іншими громадянами заради відстоювання спільних інтересів. Прагматична мотивація політичної взаємодії може зумовлювати формування схильності молоді до таких типів політичної самоідентифікації, як «очікування соціальної турботи від політиків» і «моя хата з краю». Нерозвиненість мотивації громадянської відповідальності є чинником формування відчужено-розчарованої політичної самоідентифікації (там само). Отже, мотивація громадянської відповідальності є визначальною у плані того, чи буде молодь схильна до самоідентифікації, в основі якої лежить громадянська відповідальність і суб'єктність (у разі, якщо відповідна мотивація є розвиненою), чи навпаки – буде схильною до перекладання відповідальності на інших суб'єктів політичної взаємодії [7, с. 197–240]. Розвиток соціального інтересу є одним із чинників профілактики превалювання суто споживацької мотивації та чинником розвитку мотивації громадянської відповідальності та суб'єктності, адже його складниками є почуття спільності з іншими та почуття відповідальності.

Висновки. Соціальний інтерес значною мірою визначає те, як суб'єкт позиціонує себе у громадянській взаємодії та які стратегії він обирає, як він ставиться до тих, із ким він взаємодіє, наскільки значущим для нього є сприяння спільному благу та як він окреслює коло власної відповідальності як члена спільноти або суспільства. Розроблення та впровадження програм, спрямованих на розвиток соціального інтересу як чинника громадянської компетентності молоді, в систему громадянської освіти може, на нашу думку, сприяти вирішенню

кількох актуальних проблем у контексті розвитку громадянської компетентності молоді: 1) сприяти формуванню та утвердженню мотивації молоді робити внесок у покращення життя суспільства та мотивації громадянської відповідальності; 2) сприяти формуванню у молоді схильності до обрання конструктивних стратегій громадянської взаємодії; 3) сприяти більш широкому поширенню серед молоді партиципативних комунікативних практик на протигагу практикам уникання та відчуження, що є важливою умовою розвитку громадянського суспільства.

Література:

1. Адлер А. Наука жить. Киев : Port-Royal, 1997. 288 с.
2. Даль Р. Проблемы гражданской компетентности. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/pr_gra.php.
3. Дубовицкая Т.Д., Тулитбаева Г.Ф. Социальный интерес: понятие, структура, диагностика, развитие. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 11(10). С. 2276–2279. URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=35934>.
4. Жадан І.В. Комунікативний потенціал розвитку громадянської компетентності студентської молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології НАПН України*. 2019. № 43 (46). С. 67–82. URL: <http://ssppj.org/index.php/ssj/article/view/16/79>.
5. Позняк С.І. Комунікативні практики соціальної взаємодії як індикатор громадянської компетентності студентської молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології НАПН України*. 2019. № 43 (46). С. 128–149. URL: <http://ssppj.org/index.php/ssj/article/view/22/82>.
6. Позняк С.І. Ресурси громадянськості: соціально-психологічна складова : методичні рекомендації / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 136 с.
7. Сидоркіна М.Ю. Мотивація політичної взаємодії і політична самоідентифікація студентської молоді. *Політична картина світу студентської молоді: психологічні проблеми формування* : монографія / В.Д. Бондаренко, І.В. Жадан, С.І. Позняк та ін. Київ : Міленіум, 2017. С. 197–240.
8. Тимофієв В.Г. Прогнозування та попередження конфліктів як складові громадянських компетентностей. *Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», м. Київ, 17–18 березня 2016 р. Київ : НАДУ, 2016. С. 273–276.

9. Тулитбаева Г.Ф. Формирование социального интереса у студентов психологов на начальном этапе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук / Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа, 2016. URL: https://research.susu.ru/images/docs/dissertacionnaya_rabota_tulitbaeva_g.f.pdf.
10. Dobrova Stoykova Zh. Dynamics in the Development of Social Interest among Incarcerated Persons in the Learning Environment at Correctional Facilities. *Journal of Education & Social Policy*. 2017. Vol. 4. No. 3. P. 92–97. URL: http://jespnet.com/journals/Vol_4_No_3_September_2017/12.pdf.
11. Kaplan H.B. A Guide to Explain, Social Interest to *Individual Psychology*. 1991. No 47. P. 82–85.
12. Metzger A., Alvis L., Oosterhoff B., Babskie E. et al. The intersection of emotional and sociocognitive competencies with civic engagement in middle childhood and adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*. 2018. No 47 (8). P. 1663–1683.
13. Mosak H.H. "I don't have social interest.": Social interest as construct. *Individual Psychology*. 1991. No 47. P. 309–320.
14. Münkler H. Der kompetente Bürger. In A. Klein, R. SchmalzBruns (Eds.), *Politische Beteiligung und Bürgerengagement in Deutschland Möglichkeiten und Grenzen*. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung. 1997. S. 153–172.
15. Yuen T. Counseling with adolescents in Hong Kong: an effective groupwork revisited. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2010. No 5. P. 2047–2057.

Sydorkina M. Yu. Civic competence from the perspective of social interest concept

Psychological components of civic competence, in particular, focus on promoting common good, sense of involvement, focus on cooperation, the ability to interact constructively, civic responsibility, are considered in light of social interest concept. Key groups of competencies in the structure of civic competence are defined. They are: cognitive competencies, ethical competencies and value choice (motivational-value aspect of civic competence), social competencies (ability to interact based on the principles of democratic law), reflexive competencies. The list of indicators of social interest proposed by H. Kaplan has been clarified. Indicators of cognitive, emotional-regulatory, communicative-behavioral, motivational-value components of social interest have been determined. It is noted that social interest to a certain extent influences the worldview of a person and determines the tendency to choose strategies of civic interaction, influences structuring of the picture of the world of a person and his or her positioning in it. The results of the analysis of several empirical studies of different aspects of civic competence through the prism of the concept of social interest are presented. Adolescents and young people who are characterized by higher levels of such manifestations of social interest as the ability to empathize with others, emotional self-regulation skills, prosocial moral reasoning, are more prone to civic engagement, and also assess their own civic skills higher, which is a sign of higher self-efficacy and is a prerequisite for developing civic competence. The types of communication practices defined by S. Poznyak are analyzed in terms of manifestation of social interest. Participative communicative practices are defined as indicators of highly developed social interest. Development of social interest has been identified as one of the factors determining civic responsibility motivation and subjectivity. The perspectives of promoting social interest of youth in the context of civic education are outlined.

Key words: civic competence, social interest, involvement, practices, civic interaction, responsibility.